

ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชนลุ่มน้ำสงคราม

พรพนา ก๊วยเจริญ

9 มกราคม 2549

“การตั้งถิ่นฐานของชุมชนมนุษย์ในที่ราบลุ่มนั้นมีการกระจายอยู่ตามที่มีน้ำ และใกล้แหล่งทำการเพาะปลูก หรือที่เรียกว่า “ลุ่มน้ำ” เพราะปัจจัยในการตั้งชุมชนคือ มีลำน้ำหลัก ลำน้ำสาขา รวมทั้งที่ราบลุ่มที่ทำการเพาะปลูก จากปัจจัยเช่นนี้จะพบว่า การก่อตั้ง “ชุมชน” จะมองปัจจัยด้านภูมิศาสตร์เป็นประการแรกในการเลือกทำเลก่อตั้งชุมชน”

ศรีศักร วัลลิโภดม

ยุคก่อนประวัติศาสตร์

ลุ่มน้ำสงครามนับเป็นลุ่มน้ำสำคัญลุ่มน้ำหนึ่งของภาคอีสาน ที่พบหลักฐานทางโบราณคดี เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานและการเข้ามาใช้ประโยชน์ของมนุษย์หลายยุคหลายสมัยทั้งในบริเวณ ตอนบนและตอนล่างของลุ่มน้ำสงคราม

หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญในลุ่มน้ำสงครามตอนบน ได้แก่ แหล่งโบราณคดีบริเวณ เทือกเขาภูพาน ในเขตอำเภอกุดบาก ซึ่งพบภาชนะเขียนสี ที่แสดงถึงอิทธิพลของวัฒนธรรม บ้านเชียง ขณะที่แหล่งโบราณคดีที่พบบริเวณลำน้ำพุง-หนองหาน อำเภอเมือง จังหวัด สกลนคร ซึ่งพบภาพสลัก และภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบ และดินเผาสีมีลายเขียนสีแดง เครื่องมือเหล็ก ในลุ่มน้ำพุงเขตหุบเขา ต่อเนื่องไปถึงริมหนองหาน ที่มีร่องรอยของ โบราณวัตถุสมัยเหล็กตอนปลาย สมัยทราวดี ลพบุรี และล้านช้าง ยืนยันว่ามีชุมชนในบริเวณ นี้หนาแน่น และบริเวณรอบหนองหานสกลนครนั้นมีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนเป็นบ้านเป็นเมือง ตั้งแต่ยุคเหล็กตอนปลาย ซึ่งเป็นบริเวณที่มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมสูงสุดในอาณาบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนบน

นอกเหนือจากแหล่งโบราณคดีที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังพบอีก 172 แหล่ง กระจายอยู่ตั้งแต่ เขตจังหวัดอุดรธานี และสกลนคร ที่ชี้ให้เห็นว่ามีการสร้างบ้านแปงเมืองมาตั้งแต่สมัยก่อน ประวัติศาสตร์ และสืบเนื่องมาถึงสมัยล้านช้าง เป็นบริเวณที่มีการขยายตัวของชุมชนในกลุ่ม วัฒนธรรมบ้านเชียง จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีในลุ่มน้ำสงครามตอนบนโดยอาจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม ชี้ให้เห็นว่าลุ่มน้ำสงครามตอนบนมีความสัมพันธ์กับลุ่มน้ำอื่นอย่าง กว้างขวางครอบคลุมแอ่งสกลนคร นับเป็นพัฒนาการของหมู่บ้านในสังคมกสิกรรมชุดแรกที่มี การขยายตัวเป็นเมืองในเวลาต่อมา

ในกลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง แหล่งโบราณคดีสำคัญที่พบ คือแหล่งโบราณคดีการผลิตเกลือ 9 แห่ง ในเขตอำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ที่มีอายุ 2,000 ปีลงมา นอกจากแหล่งผลิตเกลือโบราณแล้ว ยังมีรายงานการสำรวจพบกลุ่มเตา และเครื่องปั้นดินเผาบริเวณริมฝั่งแม่น้ำสงครามประมาณ 90 เตา ตั้งแต่อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ถึงอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม เป็นระยะทางตามลำน้ำราว 90 กิโลเมตร มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 19-22 และร่วมสมัยกับกลุ่มเตาเวียงจันทน์ ซึ่งในช่วงที่มีการผลิตภาชนะดินเผาขนาดอุตสาหกรรมในช่วงเวลาชุมชนในกลุ่มน้ำโขงเป็นปึกแผ่นมั่นคง (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๓๘) ^๑

ยุค 100 ปี ที่ผ่านมา

จากประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์ในกลุ่มน้ำสงครามที่กล่าวมา กลุ่มชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในบริเวณกลุ่มน้ำสงครามที่มีมาแต่สมัยเริ่มแรกคือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนกระทั่งสมัยร้อยกว่าปีที่ผ่านมา หลักฐานส่วนใหญ่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตั้งแต่ประมาณ ๓,๕๐๐ ปีลงมา จนถึงสมัยทราวดี ลพบุรีนั้น มักกระจายอยู่ในบริเวณกลุ่มน้ำสงครามตอนบน ส่วนแหล่งโบราณคดีที่พบกระจายกันอยู่ในบริเวณกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างนั้นเป็นการขยายตัวมาจากทางตอนบน และเกิดการผสมผสานกันในภายหลังกับกลุ่มคนที่เคลื่อนย้ายมาจากฝั่งแม่น้ำโขงเมื่อราว ๑๐๐-๔๐๐ ปีที่ผ่านมา เป็นการเริ่มต้นประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชนลุ่มน้ำสงครามขึ้นอีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ซึ่งถือว่าเป็นช่วงที่สำคัญเพราะกลุ่มคนที่เคลื่อนย้ายด้วยปัญหาทางการเมืองระหว่างสยาม-เวียงจันทน์ (ศรีศักร วัลลิโภดม, อ้างแล้ว)

การตั้งเมืองต่าง ๆ ขึ้นในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง นับแต่เมืองไชยบุรี ซึ่งเป็นเมืองที่ตั้งตรงปากแม่น้ำสงครามโดยพวกย้อที่อพยพมาจากลาวในปี พ.ศ.๒๓๕๑ หรือเมื่อปลายสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่พอเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ผู้คนก็ถูกกวาดต้อนข้ามแม่น้ำโขงกลับไปในช่วงสงครามปราบเจ้าอนุวงศ์ พวกไทลาวจากยโสธร อุบลราชธานี เมืองเขมราฐ ก็เคลื่อนย้ายเข้ามาแทนที่ หลังจากสงครามสิ้นสุดลง กลุ่มชาวย้อได้อพยพไปตั้งบ้านเมืองใหม่ที่บ้านท่าอุเทน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ กลุ่มชาติชาวโย้ย ได้อพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งบ้านเมืองขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกันในเขต เมืองอากาศอำนวย เมืองวานรนิวาส ซึ่งอยู่ริมฝั่งลำน้ำยาม สาขาของแม่น้ำสงคราม และเมืองสว่างแดนดิน ที่ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสงคราม ส่วนบ้านปากอูน (อำเภอศรีสงครามในปัจจุบัน) ซึ่งตั้งอยู่ปากน้ำอูนบรรจบกับแม่น้ำสงครามนั้น มีกลุ่มชาวโซได้อพยพมาตั้งเป็นหมู่บ้านในปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ และมีชาวย้อ

^๑ ศรีศักร วัลลิโภดม, “การศึกษาผลกระทบด้าน โบราณคดี ศิลปะและวัฒนธรรม โครงการน้ำสงคราม”, ภาควิชามานุษยวิทยา คณะ โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538.

จากไชยบุรี เมืองท่าอุเทน เข้ามาสมทบ จนสามารถตั้งเป็นเมืองขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๖ (ศรีศักร วัลลิโภดม, อ้างแล้ว)

การตั้งถิ่นฐานและขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำสงครามไปใกล้กับลำน้ำหรือบริเวณที่ราบน้ำลุ่มน้ำสงครามอย่างจริงจังนั้น เริ่มขึ้นประมาณทศวรรษที่ ๒๔๔๐ ซึ่งเกิดขึ้นทั้งจากการอพยพเข้ามาของผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ประเทศลาว) การอพยพผู้คนเข้ามาเพิ่มเติมจากจังหวัดต่างๆ ในภาคอีสาน และเกิดจากการขยายตัวของชุมชนในลุ่มน้ำสงครามเอง ในช่วงก่อนทศวรรษ ๒๔๔๐ ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง มีการเข้ามาใช้ประโยชน์ทรัพยากรของผู้คนจากที่ต่างๆ โดยเฉพาะการเข้ามาตัดไม้เกลือที่บ่อเกลือหัวแฮด การจับปลา การเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย และการทำไร่ข้าว และพำนักอยู่ชั่วคราว กระทั่งมีการตั้งถิ่นฐานพัฒนาการเป็นบ้านเมืองมั่นคงถาวรสืบต่อมา กลุ่มผู้อพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงกระจายตัวอยู่ในหลายชุมชน เนื่องจากความไม่มั่นคงทางการเมือง เช่น กลุ่มที่ไม่พอใจระบบการปกครองของลาวสมัยที่อยู่ใต้อำนาจของฝรั่งเศสอพยพมาอยู่ที่บ้านตาล ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม หรือกลุ่มคนที่ถูกขับไล่จากเมืองหลวงพระบางเพราะพ่ายแพ้ในการแย่งชิงอำนาจ จึงล่องเรือมาตามลำน้ำโขง ครั้งแรกขอพักอาศัยที่เวียงจันทน์แต่ถูกปฏิเสธ จึงพากันล่องแพลงมาจนถึงปากน้ำสงครามบริเวณบ้านไชยบุรี และมีบางส่วนแยกย้ายอพยพไปตามลำน้ำโขงตั้งถิ่นฐานในตัวอำเภอท่าอุเทนและจังหวัดนครพนม ส่วนที่เหลือล่องเรือเข้ามาในแม่น้ำสงครามแล้วตั้งถิ่นฐานที่บ้านแก้วบัวแดง ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม หรือกลุ่มที่อพยพหนีภัยสงครามมาอยู่ที่บ้านนาเพียง ตำบลท่าบ่อสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม เป็นต้น

สาเหตุสำคัญที่ดึงดูดให้ผู้คนทั้งจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงส่วนหนึ่งและหลายจังหวัดของอีสาน เข้ามาตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เพราะความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ในครั้งแรกนั้นอาจเข้ามาเพื่อใช้ทรัพยากรชั่วคราวเท่านั้น แต่ตัดสินใจตั้งถิ่นฐานถาวรเมื่อเห็นว่า มีทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมกับการตั้งหลักแหล่ง เช่น มีที่โนนตั้งบ้าน หนองน้ำ ป่าโคก ป่าดง หุ่น เลี้ยงสัตว์ ที่ดินทำไร่และทำนา และที่สำคัญคือแหล่งเกลือที่บ่อหัวแฮด ซึ่งถือเป็นทรัพยากรที่จำเป็นอย่างยิ่ง เรื่องราวเหล่านี้ปรากฏเป็นประวัติศาสตร์ร่วมกันของชุมชนในแถบลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

สรุป

นับจากประวัติศาสตร์อันยาวนานของชุมชนในลุ่มน้ำสงครามเมื่อหลายพันปีที่ชุมชนบ้านเชียงทางลุ่มน้ำสงครามตอนบน ขยายออกมาสู่เขตที่ือกเขาภูพาน หนองหานสกลนคร และลุ่มน้ำก่ำ แสดงถึงการสร้างบ้านแปงเมืองเกิดเป็นชุมชนมั่นคงถาวร ก่อนจะมีการเคลื่อนย้ายเข้า

มาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงตอนล่าง หลังทศวรรษ ๒๔๔๐ การขยายตัวของชุมชนมีมากขึ้น เนื่องจากการอพยพของผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานในเขตลุ่มน้ำสงครามด้วยกัน และอพยพจากลุ่มน้ำมูล-ชี ตลอดจนผู้คนที่ย้ายมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ประเทศลาว) มาตั้งหมู่บ้านแห่งใหม่ขึ้นเมื่อราว ๑๐๐ กว่าปีที่ผ่านมา

ลุ่มน้ำสงครามจึงเป็นลุ่มน้ำที่มีกลุ่มชนพื้นถิ่นหลายชาติพันธุ์ เข้ามาอาศัยทำมาหากินสืบเนื่องเรื่อยมา มีทั้งกลุ่มชาวย้อ ลาว ไช้ ผู้ไทย ไช้ และโย้ย โดยมีกลุ่มชาวย้อและชาวลาวเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด คนเหล่านี้ดำรงชีพด้วยการทำนา จับปลา ค้าขาย (ของป่า เกลือ ข้าว ปลาแดก) และมีชนบประเพณีความเชื่อภูตผีวิญญาณ พุทธศาสนาคล้าย ๆ กัน

ลุ่มน้ำสงครามตอนล่างเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง เต็มไปด้วย บึง ทาม หนอง บึง และลำห้วยเล็กใหญ่ต่างๆ และอุดมไปด้วยทรัพยากรสำคัญ คือ เกลือ ปลา และป่าทาม ที่ใช้เป็นฐานทรัพยากรในการดำรงชีวิตและแลกเปลี่ยนซื้อขาย ทำให้ชุมชนแถบนี้มีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมสัมพันธ์กับเกลือ ปลา และป่าทาม ซึ่งแตกต่างจากชุมชนบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนบนที่เป็นอาณาบริเวณที่สมบูรณ์เหมาะสมกับการทำเกษตรกรรม

ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานทั้งบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนบนและทางตอนล่างต่างไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่ความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจและสังคมต่อกัน มีการแลกเปลี่ยนทรัพยากรที่ไม่มีหรือผลิตไม่ได้ในชุมชนเกิดขึ้นระหว่างกันโดยอาศัยการสัญจรผ่านทางลุ่มน้ำสงครามเป็นหลัก โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลากที่เส้นทางทางบกถูกตัดขาด เห็นได้จากการตั้งชื่อหมู่บ้านในลุ่มน้ำสงครามแสดงถึงสภาพทำเลเป็นทำน้ำติดกับลุ่มน้ำสงคราม อันเป็นทำน้ำในการขนส่งสินค้า เกลือ ข้าว ของป่า เช่น บ้านท่าแต่ บ้านท่าบ่อ บ้านท่างาม บ้านท่าเรือ บ้านท่าสำราญ หรือลักษณะที่เต็มไปด้วยหนองน้ำและเหมาะสมกับการทำนา เช่น บ้านหนองบาท้าว บ้านหนองผามเรือ บ้านนาคำ บ้านนาจาน บ้านนาหนองหวาย เป็นต้น

การแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างชุมชนในอดีตอันได้แก่ ของป่า ข้าว เกลือ ปลานั้น อาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นกลไกสำคัญ เช่น การแลกเปลี่ยนกันในสายเครือญาติในชุมชนต่างๆ หรือตามการ “ผูกเสี่ยว” ประเพณีการเชื่อมความสัมพันธ์ที่ไม่ใช่เครือญาติแต่มีผูกพันในฐานะเพื่อนรักกัน จนเป็นเหตุให้มีการผสมผสานกันทางสังคมในช่วงเวลา ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา กลายเป็นกลุ่มที่มีเอกลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมกันของชุมชนลุ่มน้ำสงคราม แม้ว่าระบบเศรษฐกิจจะเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบตลาดการค้า แต่เอกลักษณ์ของความเป็นชุมชนประมงน้ำจืดยังคงดำรงสืบเนื่องถึงปัจจุบัน

ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศที่มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างจึงเสมือน เป็น “ท้องถิ่น” หรือ “มาตุภูมิ” ร่วมกันของผู้คนในอดีตและกลายเป็นสำนึกร่วมของคนในรุ่น ปัจจุบันที่ได้สืบทอดวัฒนธรรม ประเพณีมาจากรุ่นบรรพบุรุษ แต่ไม่มีสังคมใดหยุดนิ่งอยู่กับที่ วัฒนธรรม ประเพณี อาจเจือจางลง สูญหายไป หรือทรัพยากรธรรมชาติอาจลดน้อยลงไปตาม เงื่อนไขต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคม แต่ความเป็นท้องถิ่นหรือมาตุภูมิก็สามารถรื้อฟื้น หรือกระตุ้นจิตสำนึกที่เคยมีส่วนร่วมให้กลับคืนมาใหม่ก็ได้ โดยเฉพาะคนที่สืบทอด ประวัติศาสตร์ร่วมกัน หรืออยู่ในท้องถิ่นหรืออยู่ในมาตุภูมิเดียวกัน